

یادداشت‌های

میرزا فضل‌الله وزیر نظام

راسته

میرزا فضل‌الله وزیر نظام

(درگذشته ۱۲۸۹ ق)

تصحیح

ناصر افشارفر

سرشناسنامه	:	وزیرنظام، فضل‌الله بن اسدالله، ۱۲۰۹-۱۲۸۹ق.
عنوان و نام پدیدآور	:	یادداشت‌های میرزا فضل‌الله وزیرنظام / نگاشته میرزا فضل‌الله وزیرنظام؛ تصحیح ناصر افشارفر.
مشخصات نشر	:	تهران: آژنگ، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	:	۱۴۰ ص.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۹۶۲۵۲-۲-۲
وضعیت فهرست نویسی	:	فیپا
یادداشت	:	کتابنامه: [۱۳۵]-۱۳۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	:	وزیرنظام، فضل‌الله بن اسدالله، ۱۲۰۹-۱۲۸۹ق --
موضوع	:	یادداشت‌ها، طرح‌ها و غیره.
موضوع	:	ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ق.
موضوع	:	Iran--History--Qajars, 1779-1925
شماره افشه	:	افشارفر، ناصر، ۱۳۲۸-، مصحح
رده‌بندی کنگره	:	DSR ۱۳۹۱/۴۱۳ ۱۳۹۶
رده‌بندی	:	۹۵۵/۰۷۴۵۰۹۲
شماره کتابشناسی	:	۴۶۶۴۲۴۰

آشنائیات

نام کتاب: یادداشت‌های میرزا فضل‌الله وزیرنظام

نویسنده: میرزا فضل‌الله وزیرنظام - تصحیح: ناصر افشارفر

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۳۰ نسخه

طرح جلد: اعظم احمدی

صفحه آرا: معصومه نوروزی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۲۵۲-۲-۲

تلفن: ۰۹۱۲۶۱۳۷۷۲۶ - همراه: ۰۲۶۵۴۹۶۵۵

آدرس اینترنتی: www.afshar.ir

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان - صندوق پستی: ۱۹۳۹۵-۵۷۱۴

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه و مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی پیگیری است.

مقدمه مصحح

وضعیت سیاسی ایران در آغاز عصر ناصری با مرگ محمدشاه در ششم شوال ۱۲۶۴ق در عمارت محمدیه شمیران که امروزه به باغ فردوس شهود است، شکل گرفت. ناصرالدین شاه شانزده ساله در ۲۱ ذیقعده به همت میرزا تقی خان وزیرنظام آذربایجان به تهران رسید و اوضاع از هم پاشید. حمایت از مادر خویش مهدعلیا تحویل گرفت.^۱ صدارت میرزا تقی خان که از وزیرنظامی به اتابک اعظمی و سپس به امیرکبیری ترقی یافته با برخاستن میرزا آقاخان نوری، که از عهد محمدشاه خود را لایق صدراعظمی معرفی می‌کرد، با تلاش حاج میرزا آقاسی تضعیف شد و به تبعید وی به کانال ماجر گردید. در این شرایط میرزا آقاخان از موقعیت بهره گرفته و تحت حمایت سفارت انگلیس، نظر مهدعلیا را به خود جلب نموده و وی قول صدراعظمی را به او داده بود، به عنوان رقیب سرسخت سیاسی، میرزا تقی خان امیرکبیر طرح می‌شود. این رقابت تنگاتنگ هرچند از سوی شاه ابتدا پذیرفتنی نبود و جهت جلب نظر میرزا تقی خان خواهرتنتی خود عزت‌الدوله را شاه به عقد وی درآورد، ولی همانطور که پیش‌بینی می‌شد با تمام خدماتی که امیرکبیر در

کوتاهترین مدّت به این کشور نمود، که اگر تداوم می‌یافت به عزّت همیشگی و قدرت ایران منجر می‌گردید، متأسفانه به عزل، خانه‌نشینی، تبعید به کاشان و سرانجام قتل وی منجر شد.

میرزا فضل‌الله طی یادداشت‌های گوناگون به نوعی حضور خانوادگی در کتب قاجارها و به‌ویژه ناصرالدین شاه، اعتراف و آن را توجیه می‌نماید. این یادداشت‌های میرزا فضل‌الله ارزش تاریخی بسیاری به عنوان یک قدرت قبیله‌گرا و مدافع تخریب و تضعیف ایران در مقابل جبهه‌ای که به ترقی و مدرنیته و اقتدار ایران می‌انجامید، ارزش می‌یابد.

میرزا فضل‌الله نوری

وی برادر بزرگ میرزا آقاخان است. خاندان نوری بدون ذکر نسب‌نامه‌ای که ارزش تاریخی ندارد نسبت خود را به خواجه عبدالسلام بن صالح معروف به خواجه اباصلت می‌رساند که از مریدان و علاقه‌مندان و محرم اسرار امام علی بن موسی الرضا (ع) بود. به همین جهت طایفه میرزا آقاخان به خواجه‌نوری شهرت داشته است. با توجه به متون تاریخی نسب دقیق آنان از عهد صفوی مطرح می‌شود. محمدتقی‌خان سپهر در ناسخ التواریخ از حاج محمد اکبر فرزند خواجه‌بیک فرزند خواجه لطف‌الله اباصلتی در عهد شاه عباس دوم یاد می‌کند که با وجود سعایت بدخواهان نزد پادشاه صفوی و ایجاد سوءظن به حکومت بلده نور منصوب می‌شود. حاجی محمد اکبر دو فرزند داشت به نام‌های خواجه ابدال‌بیک، که به حکومت منطقه بلده نور رسید، و دومی را شاه عباس دوم به نام حاجی طاهر بیک به عنوان ایشیک‌آقاسی

آقاریع که بعد از پدر به کلاتری آن سامان رسید، و میرزا هاشم که در زمان نادرشاه افشار به مستوفی‌گری دیوان منصوب شد، و خواجه محمد که در اندک مدتی به لقب خانی ملقب و بعد از پدر به حکمرانی نور و کجور مفتخر گردید، و حاجی میرزا محمد اکبر یا میرزا آقا بابا.

در دوره افشاریه و زندیه خواجه نوری‌ها بیشتر مقام ریاست و ریش سفیدی منطقه بلده نور را دارا بودند. علی مردان خان زند، نسبت به آن بدگمان بود، از این رو میرزا اسدالله فرزند حاجی آقا بابا یا میرزا آقا بابا را به عنوان گروگان به اصفهان برد و بعد از فوت علی مردان خان، میرزا اسدالله را اصفهان به استرآباد آمد و به محمدحسن خان قاجار و پسرش آقامحمدحسن بیست و در زمان شورش آقامحمدخان بر علیه زندیه با وی همراه بود و شیخ و من زند را در استرآباد شکست داد و پس از این پیروزی آقامحمدخان مرزا اسدالله را به وزارت لشکر خود منصوب نمود. میرزا اسدالله پدر میرزا نصیرالله خان معروف به میرزا آقاخان بود که فرماندهی کل قوای ایران را در عهد فتحعلی شاه بر عهده داشت.^۱

میرزا فضل‌الله برادر بزرگ میرزا آقاخان بود که در ۱۲۰۹ق به دنیا آمده و از زمره صاحب‌منصبان نظامی عهد فتحعلی‌شاه و محمدشاه به شمار می‌آمد و همکاری نزدیکی با برادر کوچک خود داشت. آن دو در زمان محمدشاه توسط حاج میرزا آقاسی صدراعظم به کاشان تبعید شدند و تا ۱۲۶۴ق، سال فوت محمدشاه، در این شهر به سر می‌بردند. در این زمان آنها عازم تهران شدند. میرزا فضل‌الله تا پیش از ۱۲۶۸ق حاکم قم بود.

در این سال او با برادر به قدرت رسید و از قم به تهران آمد و عنوان

وزیر نظام گرفت و به جای میرزا حسن خان برادر میرزا تقی خان به وزارت نظام آذربایجان (ریاست دارائی ارتش) که از مشاغل و مناصب مهم آن زمان به شمار می‌آمد و سپس به سمت وزارت و پیشکاری حمزه میرزا حشمت‌الدوله والی آذربایجان برگزیده شد. در ۱۲۷۰ ق از سمت ریاست آذربایجان عزل و به تولیت آستان قدس رضوی و وزارت فریدون میرزا فرمانفرما و والی خراسان تعیین و تا ۱۲۷۲ ق در سمت مزبور بای بود.

در سال ۱۲۷۳ ق برای بار دوم عازم آذربایجان شد و به همان منصب وزیر نظام قبلی بای ماند، تا آن که بعد از عزل میرزا فضل‌الله وزیر نظام بکلی از کار برکنار گردید.^۱

وی در ۱۲۸۹ ق در هشتاد سالگی، به مرض حصه در تهران درگذشت.^۱

یادداشت‌های میرزا فضل‌الله نوری

مطالعه این متن ارزش تاریخی به سزائی دارد زیرا یکی از دشمنان میرزا تقی خان باتمام نفرت و خیانتی که خود با شراکت در کج‌کردن میرزا آقاخان داشته، با دقت و بصیرت دینی و ذکر آیات الهی قرآن و با نثری بسیار متین و دقیق که از یک رجل نظامی انتظار نمی‌رود، آن را نگاشته است. میرزا فضل‌الله در واقع یک ادیب سخندان بود و یادداشت‌های گاه و بی‌گاه وی اطلاعات وسیع او در زمینه ادبیات و نگارش متن فارسی را بازگو می‌نماید.

معرفی نسخه‌های خطی

از این متن، در حال حاضر، سه نسخه بیشتر وجود ندارد:

نسخه اول، که به نظر کاملترین و در عین حال نسخه اقدم به نظر می‌رسد، نسخه‌ای به شماره ۱۰۲۶ محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی است. این نسخه از کتب اهدائی سید محمدصادق طباطبائی است که متن آن به خط ثلث و حواشی به خط نستعلیق شکسته تحریر شده و دارای ۲۷۲ صفحه می‌باشد.^۱ این نسخه توسط مؤلف بازمینی شده و حواشی بر آن نگاشته آمده است. از صفحه ۱۵۳ تا ۲۷۲ نسخه‌ها چیده رده قصیده نذری از نگارنده است و برای چهارده معصوم سروده است تا صبیح و شبی او از تبعیدگاه کاشان باشند. این نسخه در عین اقدم بودن، کاملترین و دقیق‌ترین نسخه است و در پاورقیها با نشان «م» مشخص شده است.

نسخه دوم نیز به شماره ۵۱۳۳ در بخش نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. این نسخه که با علامت «س» در تصحیح مورد استفاده قرار گرفته، نسخه پاک‌ریس شده قبلی است.

نسخه سوم، تحت عنوان تذکره تاریخ، در بخش نسخ خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشکده ادبیات دانشگاه تهران به شماره ۳۳۹۱۴ ثبت و نگهداری می‌شود.^۲ این نسخه به خط نستعلیق در ۱۶۸۰ صفحه گشوده شده و در پایان آن آمده است: «به تقاضای اینجانب آقای عبدالحسین رحیمی، این نسخه را از روی یک نسخه که به حضرت آقا دکتر قاسم غنی تعلق دارد و قبل از تاریخ ۱۳۱۱ هجری [ق] کتابت شده، استنساخ گردیده است».

اول خرداد ۱۳۲۲ [امضاء] (به نظر امضاء مرحوم عباس اقبال است).

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۱۷، ص ۳۲۱.

۲. همان، ج ۱، ص.

با توجه به این نوشته، معلوم می‌شود متن «س» متعلق به دکتر قاسم غنی بوده و تاریخ نگارش آن ۱۲۸۰ ق می‌باشد. تذکره تاریخی را با عنوان «د» در پاورقی‌ها معلوم کرده‌ایم.

روش تصحیح

۱. در ابتدا متن «س» تقریر و نگاشته شد.

۲. متن «د» متن مطابقه شد.

۳. متن «م» به نسخه اقدم می‌باشد، با متن پیاده شده مطابقه گردید.

در پایان، از دسر محمدحسن فوادیان، استاد دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران تذکره نگارش کنم که اعراب عبارات و ابیات عربی این متن را با دقت بررسی و بازنویس کرده و سپس ترجمه کردند. همچنین از دکتر حسن ذوالفقاری که در باربینی اشعار، بنده را یاری نمودند.

همچنین تشکر و قدردانی می‌نمایم از حدود نظری، که نسخ موجود در کتابخانه مجلس را و خانم سوسن اصیلی و خانم کونانی که نسخه تذکره تاریخی متعلق به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران را در دسترس این جانب قرار دادند. و از دکتر سعید میرمحمدصادق و بهمن‌زادانی که بر این اثر نظارت دلسوزانه داشته‌اند و از همکاران حروفچین و مسئولین میکروفیلم جناب پالیزدار، مرعشی و خانم فیض‌بخش صمیمانه سپاسگزاری و تشکر می‌نمایم.

ناصر افشارفر

تهران ۱۳۹۵